

УДК 342.56/.564(477):347.955+340.142
DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v36.2025.18>

В. В. Олашин

ВИНЯТКОВІ ОБСТАВИНИ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ДОСВІД ПОПЕРЕДНЬОЇ РЕДАКЦІЇ КОДЕКСУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Вступ. Забезпечення законності, справедливості та стабільності у сфері адміністративного судочинства є однією з фундаментальних засад функціонування правової держави. Одним із правових механізмів, покликаних гарантувати дотримання цих засад, є інститут перегляду судових рішень, що набрали законної сили. У цьому контексті особливої уваги заслуговує провадження за винятковими обставинами, яке на початку чинності Кодексу адміністративного судочинства України (06 липня 2005 року по 31 липня 2010 року) регулювалося статтями 235-244.

Провадження за винятковими обставинами виступало особливою формою касаційного перегляду, що здійснювався виключно Верховним Судом України з метою усунення розбіжностей у правозастосовній практиці або виправлення судових рішень, ухвалених з порушенням міжнародних зобов'язань України. Хоча на сучасному етапі правової реформи цей процесуальний механізм трансформувався, його значення не втрачає актуальності – як у контексті історико-правового аналізу, так і з огляду на практичну реалізацію принципів правової визначеності та єдності судової практики.

Питання правонаступності інституту перегляду рішень за винятковими обставинами, його впливу на правозастосування, а також можливостей застосування його положень у контексті перегляду рішень за виключними обставинами, які прийшли на зміну, залишаються відкритими та потребують всебічного наукового аналізу.

Постановка проблеми. Слід відзначити, що правова доктрина потребує більш вичерпної відповіді на низку запитань, що виникають у зв'язку з правовою природою провадження за винятковими обставинами, його місцем у системі адміністративного процесу, співвідношенням із традиційною касацією та переглядом судових рішень з інших підстав. Додаткової уваги потребує також оцінка того, наскільки ефективним був цей інститут з точки зору забезпечення єдності судової практики та дотримання прав людини, зокрема в аспекті відповідності рішень адміністративних судів міжнародним стандартам справедливого судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням в цій сфері займалися такі науковці, як І. Коліушко досліджував адміністративну юстицію та європейський досвід для України [1, с. 146], Н. Александрова аналізувала основи адміністративного судочинства [2, с. 256], Р. Куйбіда вивчав основи адміністративного права [3, с. 388], В. Шишкін з'ясо-

вував перегляд судових рішень за винятковими обставинами [4, с. 128], В. Стефанюк опрацьовував судовий адміністративний процес [5, с. 463], В. Матвійчук розглядав перегляд судових рішень за винятковими обставинами у коментарях до Кодексу адміністративного судочинства України [6, с. 752].

Мета статті полягає у здійсненні комплексного дослідження провадження за винятковими обставинами в адміністративному судочинстві на підставі положень попередніх редакцій Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема у встановленні його сутності, процесуальних особливостей, нормативного обґрунтування та практичного значення. Таким чином, наукове осмислення правової природи перегляду судових рішень за винятковими обставинами є не лише теоретично обґрунтованим, а й практично необхідним. У цьому аспекті дана публікація має на меті не лише відновити інтерес до аналізу вже скасованих, але важливих з погляду правозастосування процесуальних норм, а й простежити, як їхній зміст і дух зберігся або трансформувався в сучасному адміністративному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Поняття повторної касації не притаманне доктрині судового процесу інших держав. Водночас в Україні воно тоді сформувалося з огляду на положення Конституції України, які передбачали функціонування чотириланкової, а отже – чотириінстанційної судової системи. Найвищою її ланкою та інстанцією виступав Верховний Суд України (далі – ВСУ), який, здійснюючи перегляд судових рішень судів загальної юрисдикції, забезпечував єдність судової практики [1, с. 127].

Під повторною касацією розумівся перегляд ВСУ судових рішень з метою перевірки правильності застосування норм матеріального права у виняткових випадках, переважно після здійснення касаційного провадження [1, с. 127].

Підстави для ініціювання повторної касації мають винятковий характер і стосуються юридично складних ситуацій, у яких найвищий судовий орган повинен надати остаточну правову оцінку. Такий перегляд покликаний формувати єдність правозастосування в системі судів загальної юрисдикції, а рішення ВСУ у справах за винятковими обставинами мають прецедентне значення та слугують орієнтиром для судової практики в цілому [1, с. 127].

Таким чином, діяльність ВСУ здатна формувати загальну правозастосовну політику в межах системи судів загальної юрисдикції, оскільки його рішення, як правило, мали показове значення і слугували орієнтиром для нижчестоящих судів [2, с. 123]. ВСУ мав принципово визначатися у найскладніших ситуаціях з точки зору права [3, с. 341].

На підставі зазначеного можна зробити визначення, що повторне касаційне провадження в адміністративних справах як стадія процесу – це система процесуальних правовідносин між ВСУ, сторонами та іншими учасниками адміністративної справи, а також особами, які не були залучені до її розгляду, однак рішенням суду були порушені питання щодо їхніх прав чи обов'язків. Метою таких правовідносин є перевірка законності судових рішень, що раніше розглядалися Вищим адміністративним судом України [5, с. 337].

Рішення в адміністративних справах, що могли бути переглянуті ВСУ за винятковими обставинами, якщо вони оскаржувалися з таких підстав: неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права; встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнавала Україна, факту порушення Україною міжнародних зобов'язань під час розгляду справи судом [7].

Особа мала право подати скаргу з підстав виняткових обставин протягом одного місяця з моменту, коли стали відомими обставини, що могли бути підставою для такого перегляду. У разі пропущення цього строку, скарга не розглядалася, за винятком випадків, коли ВСУ, розглянувши відповідну заяву, визнавав причини пропуску поважними та поновлював строк. У таких ситуаціях суд постановляв окрему ухвалу [7].

Скаргу необхідно було подавати безпосередньо до ВСУ з належною кількістю копій – відповідно до числа осіб, які брали участь у справі. Форма і зміст такої скарги підпадали під загальні вимоги, встановлені Кодексом адміністративного судочинства України (далі – Кодексом) для касаційної скарги. Якщо подана скарга не відповідала цим вимогам, застосовувалися положення статті 108 Кодексу, і суддя ВСУ впродовж десяти днів з моменту отримання скарги постановляв відповідну ухвалу [7].

Рішення про відкриття провадження за винятковими обставинами ухвалювалося колегією суддів Судової палати з адміністративних справ ВСУ. Участь у прийнятті рішення брали щонайменше дві третини складу палати, але не менше п'яти суддів. Розгляд цього питання здійснювався без виклику сторін у справі протягом п'ятнадцяти днів з моменту надходження скарги. Одночасно суд мав право розглянути питання щодо поновлення строку на звернення. Скарга визнавалася допущеною до провадження у разі, якщо щонайменше троє суддів дійшли висновку про необхідність її розгляду. Про результат розгляду цього питання суд постановляв ухвалу, яка не підлягала оскарженню. У разі допуску скарги до провадження, ухвала разом із копією скарги надсилалася відповідному суду та учасникам справи. Якщо допуск було відхилено – відповідне повідомлення отримувала лише особа, яка подала скаргу. У разі прийняття скарги до провадження суд мав право своєю ухвалою зупинити виконання оскаржуваних судових рішень [7].

За результатами розгляду справи у провадженні за винятковими обставинами колегія суддів ВСУ, керуючись більшістю голосів, ухвалювала одне з таких рішень: про повне або часткове задоволення поданої скарги; про відмову в її задоволенні. Судді, які не погоджувалися з ухваленою постановою, мали право висловити окрему думку, що долучалася до постанови. Прийнята ВСУ постанова вважалася остаточною і не підлягала оскарженню, за винятком випадку, передбаченого пунктом 2 статті 237 Кодексу [7].

ВСУ задовольняв скаргу, якщо виявляв факт неоднакового застосування судами касаційної інстанції однієї й тієї самої правової норми. У разі встановлення незаконності оскаржуваного судового рішення, ВСУ скасовував його повністю або частково й направляв справу на новий розгляд до відповідного суду першої, апеляційної або касаційної інстанції – залежно від того, яка інстанція першою допустила порушення норми матеріального

чи процесуального права, що призвело до помилкового вирішення справи. ВСУ мав також право скасувати рішення апеляційної або касаційної інстанції й залишити в силі рішення суду нижчої інстанції, яке раніше було помилково скасовано. У разі виявлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнавалася Україною, порушення державою міжнародних зобов'язань під час судового розгляду справи, ВСУ задовольняв скаргу. У такому випадку ВСУ скасовував відповідне рішення повністю або частково й направляв справу на новий розгляд до тієї судової інстанції, яка першою допустила відповідне порушення. Крім того, ВСУ мав повноваження не лише скасувати рішення, але й ухвалити нову постанову по суті справи. Постанова про задоволення скарги мала бути обґрунтованою [7].

У тих випадках, коли встановлені обставини, що стали підставою для провадження за винятковими обставинами, не підтверджувалися, ВСУ відмовляв у задоволенні скарги. Якщо ж було виявлено факт неоднакового застосування правової норми судами касаційної інстанції, але при цьому ВСУ визнавав, що оскаржене рішення було законним, він також відмовляв у задоволенні скарги. Водночас суд мав право визнати порушення в іншому, неоскарженому судовому рішенні. Усі постанови про відмову в задоволенні скарги мали бути належним чином мотивованими [7].

Висновки. Здійснений аналіз правової природи, нормативного регулювання та практичного застосування інституту перегляду судових рішень за винятковими обставинами, передбаченого Кодексом у редакції до 03.08.2010 року, дозволив сформулювати низку важливих висновків теоретико-прикладного характеру. По-перше, інститут перегляду за винятковими обставинами був однією з ключових гарантій забезпечення єдності судової практики, особливо в умовах, коли остаточність судового рішення не завжди забезпечувала його справедливості або законності. Його особливістю було те, що він не просто дублював касаційне провадження, а виконував роль коректора системних помилок, пов'язаних з неоднаковим застосуванням норм права або порушенням міжнародних зобов'язань України. По-друге, аналіз положень статей 235–244 минулих редакцій Кодексу свідчить про високий рівень формалізації та водночас обмеженості сфери застосування цього інституту. З одного боку, це забезпечувало стабільність судових рішень та уникнення надмірного судового рецидиву. З іншого – зумовлювало певні складнощі для осіб, які прагнули поновлення справедливості через неможливість оскаржити очевидно незаконне, але «стабілізоване» рішення. По-третє, інститут перегляду за винятковими обставинами у попередніх редакціях Кодексу, незважаючи на свою певну складність і обмеженість, виконував надзвичайно важливу системну функцію – не лише виправлення окремих судових помилок, а й запобігання правовому дуалізму в адміністративному процесі. Він дозволяв у межах визначених критеріїв забезпечувати баланс між стабільністю судового рішення та необхідністю реагування на виявлені дефекти в правозастосуванні. По-четверте, на рівні процесуального законодавства законодавець правильно зорієнтувався удосконаливши механізм перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві за винятковими обставинами, які стали виключними. Таким чином, історичне, порівняльне та

практико-орієнтоване вивчення провадження за винятковими обставинами у попередніх редакціях Кодексу дає підстави не лише для розуміння суті цього правового явища, а й для обґрунтування необхідності вдосконалення сучасного інструментарію перегляду судових рішень в адміністративному процесі. У цьому сенсі відновлення або адаптація окремих правових конструкцій, що функціонували в межах старого механізму, може виступати не консервативним кроком назад, а навпаки – засобом модернізації та підвищення ефективності правосуддя в адміністративній юрисдикції України.

Література

1. Коліушко, І., & Куйбіда, Р. (2003). Адміністративна юстиція: європейський досвід та позиції для України. С. 146.
2. Александрова, Н. В. (2006). Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посіб./Н. В Александрова, Р. О. Куйбіда. К.: Конус-Ю. С. 256.
3. Куйбіда, Р. О., & Шишкін, В. І. (2006). Основи адміністративного судочинства та адміністративного права. К.: Старий світ, С. 388.
4. Шишкін, В., & Куйбіда, Р. О. (2003). *Оскарження й перегляд судових рішень в Україні*. Fakt. С. 128.
5. Стефанюк, В. С. (2003). Судовий адміністративний процес: монографія. Х.: Консум. С. 463.
6. Матвійчук, В. К., & Хар, І. О. (2009). *Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України*. Алерта. С. 752.
7. Кодекс адміністративного судочинства України (в редакції станом на 31 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20100731#top>) (дата звернення: 25.03.2025).

Анотація

Олашин В. В. Виняткові обставини як особлива форма касаційного провадження: досвід попередньої редакції Кодексу адміністративного судочинства України. – Стаття.

У статті йдеться про правові засади і порядок перегляду судових рішень за винятковими обставинами в адміністративному судочинстві України. Вивчено застосування положень Кодексу адміністративного судочинства України в минулих редакціях щодо «повторної касації» та провадження за винятковими обставинами, а також відповідну практику та правозастосовчі проблеми, які виникають при реалізації цього інституту. Перегляд судових рішень за винятковими обставинами є одним з основних механізмів забезпечення правосуддя та запобігання несправедливим або помилковим рішенням, які можуть мати серйозні наслідки для учасників судового процесу. Такий перегляд, відповідно до положень попередніх редакцій Кодексу адміністративного судочинства України, дозволяв оскаржувати рішення адміністративних судів на підставі певних виняткових обставин, які не були враховані під час первинного розгляду справи. Ці обставини включали в себе помилки, неодакневе застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права; визнання судових рішень міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, такими, що порушують міжнародні зобов'язання України. Процес перегляду судових рішень за винятковими обставинами в адміністративному судочинстві є складним і багатограним. Важливим аспектом цього інституту є наявність певних процедурних правил та критеріїв для визначення, чи є обставини, що можуть бути підставою для перегляду судового рішення. У статті розглянуто практику застосування норм, що регулюють таке провадження, а також важливість їхнього належного застосування для забезпечення прав та законних інтересів сторін у судовому процесі. Визначено основні проблеми правозастосування та практики перегляду судових рішень за винятковими обставинами. Таким чином, стаття має на меті детальне дослідження інституту перегляду судових рішень за винятковими обставинами в контексті Кодексу адміністративного судочинства України в минулих редакціях та аналізує теперішню правозастосовчу практику в цій сфері для досягнення більш високої ефективності та справедливості в судовому процесі.

Ключові слова: перегляд судових рішень, судове рішення, виняткові обставини, повторна касація, провадження за винятковими обставинами, адміністративне судочинство. переклади на англійську.

Summary

Olashyn V. V. Exceptional circumstances as a special form of cassation proceedings: the experience of the previous version of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. – Article.

The article deals with the legal principles and procedure for reviewing court decisions under exceptional circumstances in the administrative proceedings of Ukraine. The application of the provisions of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine in previous editions regarding “repeated cassation” and proceedings under exceptional circumstances is studied, as well as the relevant practice and law enforcement problems that arise when implementing this institution. Review of court decisions under exceptional circumstances is one of the main mechanisms for ensuring justice and preventing unfair or erroneous decisions that may have serious consequences for participants in the legal process. Such review, in accordance with the provisions of previous editions of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine, allowed for appealing against decisions of administrative courts on the basis of certain exceptional circumstances that were not taken into account during the initial consideration of the case. These circumstances included errors, unequal application by the court of cassation of the same rule of law; recognition of court decisions by an international judicial institution whose jurisdiction is recognized by Ukraine as violating the international obligations of Ukraine. The process of reviewing court decisions under exceptional circumstances in administrative proceedings is complex and multifaceted. An important aspect of this institution is the presence of certain procedural rules and criteria for determining whether there are circumstances that may be grounds for reviewing a court decision. The article examines the practice of applying the norms governing such proceedings, as well as the importance of their proper application to ensure the rights and legitimate interests of the parties in the judicial process. The main problems of law enforcement and practice of reviewing court decisions under exceptional circumstances are identified. Thus, the article aims to conduct a detailed study of the institution of reviewing court decisions under exceptional circumstances in the context of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in previous editions and analyzes the current law enforcement practice in this area in order to achieve greater efficiency and fairness in the judicial process.

Key words: review of court decisions, court decision, exceptional circumstances, repetition of cassation, proceedings based on exceptional circumstances, administrative justice.